

Fényes Hajnalka

Felekezeti középiskolák, előny vagy hátrány?

Pusztai Gabriella: *Iskola és közösség. Felekezeti középiskolások az ezredfordulón*. Budapest: Gondolat, 2004.

Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék
H-4032 Debrecen, Egyetem tér 1.; e-mail: fenyesh@freemail.hu

Pusztai Gabriella könyve a szerző Ph.D.-dolgozata alapján készült, melyben a felekezeti iskolákkal kapcsolatos háttériradalom alapos feldolgozása mellett egy empirikus kutatás eredményeit is részletesen megismerhetjük. A könyv nemcsak a neveléstudomány iránt érdeklődőknek nyújt izgalmas olvasmányt, hanem a szociológus olvasótábor részére is igazi csemege.

A munka újszerűsége a mikroközösségekben rejlő kapcsolati tőke és a társadalmi miliő elméletek alkalmazása a felekezeti középiskolások körére. „Az empirikus elemzés hatására születő újabb hipotézisek között a legkarakteresebb a Coleman-hipotézis, mely szerint a felekezeti iskolákba járó tanulók regisztráltan magas teljesítményének magyarázata az iskola körül létrejövő rendkívül szoros társadalmi kapcsolatrendszer, ... amely társadalmi tőkét teremt, és ezáltal elősegíti az iskolai sikerhez elmaradhatatlanul szükséges kulturális tőke keletkezését” (292) írja az összegzésben a szerző. A társas kapcsolatokat figyelembe vevő megközelítés mellett vizsgálja a kulturális fogyasztást is, valamint az egyéni szintű hatások mellett a kontextuális (iskolaszintű, iskolai osztályra jellemző) hatásokat is számba veszi az iskolai eredményességre. Emellett egészen újszerű a diákok társadalmi háttérének az értékek és életstílus változókat bevonó „társadalmi miliő” típusú megközelítése.

A könyv két részre oszlik. Az első részben a témával kapcsolatos elméleteket, nézeteket, kutatási eredményeket mutatja be, a második egy empirikus vizsgálat eredményeit tartalmazza. A munka elsősorban a felekezeti iskolák iskola-felhasználóit (kliensek, gyerekanyag, családi háttér, szülővilág) és a velük foglalkozó kutatásokat állítja középpontba, nem vizsgálja pl. a felekezeti iskolák ars poeticáját, a felekezeti iskolákkal kapcsolatos politikai vitákat, a változásokkal kapcsolatos helyi konfliktusok feltárását, az empirikus rész tehát a felekezeti oktatásüggyel foglalkozó angol nyelvű szakirodalom kérdésfelvetéseihez áll közel. Minden fejezet végén rövid összegzés található, valamint a könyv bő befejezéssel zárul, ahol a szerző fejezetenként összegzi a legfontosabb eredményeket. Az irodalom feldolgozása nem sematikus, itt is hipotéziseket tesz fel. A hipotézisek nincsenek pontokba szedve, általában a fejezetek elején ömlesztve találhatók, de a könyv stílusához ez jobban is illeszkedik.

Először ismertetem a fejezeteket, majd egy rövid értékelés következik.

Az első fejezetben (*Felekezeti oktatásügy szereplői*) az iskola-felhasználók mellett az állami szerepvállalásról, iskolafenntartókról, magukról az iskolákról, illetve a felekezeti iskolákkal kapcsolatos hazai és nemzetközi problémafelvetésekről és kutatási irányokról is szó esik. A hazai irodalmat a rendszerváltást követő időszakra vonatkozóan tekinti át. Magyarországon leginkább körüljárt téma a felekezeti iskolaindítások

közüvéleményre gyakorolt hatásának vizsgálata. Érdekes jelenség, hogy a felekezeti iskolák részarányát közvélemény kutatások szerint az emberek a valóságosnál nagyobb-nak gondolják (2001–2002-ben a középfokú oktatási intézmények 8,1 százaléka egyházi fenntartású), melynek lehetséges oka a szerző szerint, hogy a tömegkommunikációban gyakran foglalkoztak a kérdéssel, illetve az iskolaválasztási szándékok arányát másképp érzékelik az emberek. Az egyházi oktatás súlya meg sem közelíteti az 1946–47-es szintet, így feltehetőleg dinamikus növekedést lehet előre jelezni, ezért nem érdektelen a témával való foglalkozás. A fejezet másik részében a szerző a külföldi irodalom angol és német nyelvű fejezeteit tekinti át. Az angol nyelvű cikkek elsősorban a felekezeti iskolák szektorhatását, szektorra jellemző arculat értelmezését és mérését állítják középpontba. Nagy adatfelvételekkel vizsgálják az iskola-felhasználók társadalmi összetételét, elvárásait, tanulmányi eredményességét, és ennek tükrében a szektorhatást [*school sector effect*]. A német nyelvű irodalom a felekezeti iskolák arculatát, a tanárok szakmafelfogását helyezi középpontba. A szerző részletesen áttekinti a vonatkozó tanulmányokat, és jól emeli ki a téma szempontjából lényeges pontokat.

A második fejezet (*Felekezeti iskolák a különböző oktatási rendszerekben*) a felekezeti iskolák az európai uniós országok és a posztszocialista országok mai oktatási rendszereiben elfoglalt helyzetét elemzi működésük jogi és pénzügyi kereteinek tükrében. A szerző megállapítja, hogy nincs modell értékű törésvonal az európai felekezeti oktatásban, és elsősorban a közös vonásokat emeli ki. Ezután a hazai felekezeti oktatásügyet tekinti át egy történeti áttekintés keretében egészen a középkortól napjainkig, figyelembe véve a társadalmi igényekre adott válaszokat és az állami szférához való viszonyt is. A mai helyzetről szóló részben ír a jogi feltételekről, finanszírozásról, a felekezeti oktatási rendszer méretéről, bővüléséről, működési feltételeiről, a diákok felsőoktatásban való továbbtanulási arányairól, a felekezeti arányokról, térbeli elrendeződésről, a szakmai irányításról és a szerkezeti jellemzőkről. Az áttekintés számomra fontos tanulsága, hogy a felekezeti iskolák hagyományosan segítik a társadalmi integrációt és mobilitást, és részarányuknál nagyobb arányban tanulnak tovább a diákaik a felsőoktatásban.

A következő öt fejezet – a számomra igazán érdekes rész – magáról az empirikus kutatásról és eredményeiről szól. A szerző az 1463 fős mintát a felekezeti középiskolások 11–12 évfolyamos diákjaiból állította össze, többlépcsős rétegezett csoportos mintavétellel. A kérdőív összeállítását az iskolák igazgatóival és pedagógusaival készült interjúk előzték meg. A hazai irodalomban gyakorlatilag hiánypótló a munka, melyben a szerző a felekezeti középiskolás diákok társadalmi háttéréről, iskolai eredményességéről, vallásosságáról, iskolával kapcsolatos elvárásairól, illetve „nem tanulmányi” eredményességéről ad számot. Hipotézisek sorát fogalmazza meg a fejezet elején, mely szerint vajon elitiskolák-e a felekezeti iskolák vagy inkább a hátrányos helyzetű rétegek felzárkózását segítik, a vallásosság vajon kötődik-e a felsőbb iskolai végzettséghez, vajon a tanulók a hatékony oktatás miatt választják ezeket az iskolákat, vagy a vallásos nevelés is fontos szempont, megvalósul-e a kulturális tőke reprodukciója, vagy a felekezeti iskola inkább e reprodukciót csökkenti? Aki figyelmesen végigolvassa a könyvet, az választ kaphat a fenti kérdésekre.

Elsőként (harmadik fejezet) a diákok vallási háttérét és vallásosságát vizsgálja a szerző. Az eredmények szerint a felekezeti középiskolások szülei a népesség arányainál na-

gyobb mértékben sorolhatók az egyházasan vallásos típusba, de meglepő módon sok köztük a vallástalan is. A vallási típusokba való önbesorolás helyett többdimenziós megközelítést ajánl a szerző. A diákok és szüleik vallásosságát mérő mutatók: a templomba járás gyakorisága, a szűk baráti kör vallásossága, személyes istenhít, imádkozás, egyházi közösségben való aktív funkció. Ez alapján három típust különít el: az egyöntetűen vallásos légkörű családokat, a nem vallásgyakorló családokat, illetve a heterogén vallásos családokat (ahol egy szülő, többségében az anya vallásgyakorló). A fiatalok vallásosságára négy tényezőcsoport hat, a család (a szülők vallásossága), a kortársak, barátok (a közvetlen baráti kör zártsága, vallásossága), az iskola (kontextuális hatások, mint például az iskolában a vallásos szülők aránya, az iskolai légkör), illetve az intézményes vallásos nevelés (keresztelés időpontja, hittanra járatás ideje). A szerző az okokat kutatva két logisztikus regressziós modellben nézi a fenti magyarázó változók hatását a diák templomba járási gyakoriságára, illetve imádkozási szokásaira. Eredményei szerint az anya imádkozási szokása hat legerősebben a gyerek vallásosságára, de a helyi vallási közösséghez tartozó szülők iskolán belüli aránya is befolyásolja a diák vallásosságát. A tanulói kisközösség vallási aktivitása, a túlnyomórészt vallásos baráti kör szintén hatott mind egyéni, mind kontextuális szinten. Megjegyzi, hogy a felekezeti iskolák diákjai összességében nagyobb vallásosságának nem feltétlenül az iskolai kötelezettség az oka, mivel aki nem kollégista, annak nem lenne kötelező templomba járni, mégis megteszi. A vallásosság alakulását összehasonlítja felekezetenként is, illetve külön vizsgálja a felekezeti szakmunkásképző és szakképző iskolák diákjainak vallásosságát.

A negyedik fejezet vizsgálja a felekezeti középiskolások társadalmi háttérét. A szerző az egyszerűbb egydimenziós megközelítéstől fokozatosan tér át a többdimenziós módszerekre. Itt található a társadalmi háttér miliő típusú megközelítése, amely a szociológiai irodalom legújabb irányzataihoz kapcsolódik, és a hazai irodalomban még kevés példát találhatunk rá, ezért nagyon újszerű. A felekezeti középiskolások többsége középosztálybeli családból kerül ki, ezért itt különösen fontos az értékekben és életstílusban lévő különbségek megragadása. Az eredmények szerint a diákok szülei iskolázottabbak, mint a vonatkozó korosztályé, és kevesebb köztük a szakmunkás végzettségű. A szülők foglalkozását tekintve a felekezeti középiskolások szüleinél hiányzik a foglalkozási struktúra felső és alsó széle, többségben vannak a beosztott értelmiségiek, illetve vállalkozók, kevés a szakmunkás, illetve a vezető és értelmiségi. Mindkét változónál bevonja a főváros és vidék dimenziót is. A társadalmi háttér többdimenziós megközelítésénél a szokásos háttérváltozók mellett az érték (vallásosság) és életvitel dimenziók is bevonásra kerülnek, és ennek segítségével hat családi miliő típust határol körül: a világias értelmiségi miliő, a hitvalló értelmiségi miliő, a weberi vállalkozó-polgár miliő, a passzív kultúrvallásos miliő, a talajt vesztett parasztmunkás miliő, és a proletarizálódott vallástalan miliő. A háttérváltozók között találjuk a kulturális fogyasztást és a kapcsolati tőke mutatóit is.¹

Következő (5.) fejezetben a diákok iskolaválasztásának okait, iskolával kapcsolatos elvárásait találhatjuk. A szerző kiindulópontja, hogy a felekezeti középiskolások iskolaválasztása tudatos racionális döntés eredménye, és csak kis mértékben (weberi kate-

1 A figyelembe vett változók: az anyagi helyzet objektív és szubjektív mutatói, régió besorolás, településtípus, tanuló baráti körének összetétele és kisközösségi vallásgyakorlata, a rendszeres templomba járó családtagok aránya, az otthoni és az iskolai értékek összhangja és az iskolával való elégedettség.

góriakkal) tradicionális vagy értékracionális cselekvés. Az iskolai részvétellel olyan erőforrásokra tehetnek szert a diákok, amellyel eddig nem rendelkeztek, illetve akik rendelkeztek, azok megőrizhetik azokat. A szülői és gyerek elvárások változóinak kialakításra 100 fős próbavizsgálatot végzett a szerző, majd faktorelemzéssel hat dimenziót különített el. (1. vallási erkölcsi nevelés, 2. erős iskola a továbbtanulás szempontjából, 3. műveltség, kulturális élet, 4. biztonságos környezet, 5. odafigyelés, törődés, 6. jó közösség, barátok.) Ezen dimenziók alapján 10 típust különített el melyeket részletesen bemutat. (Művelődés-centrikus típus, hasonlóak barátságára vágyó típus, a „béke szigetét” kereső típus, vallásos elitiskolát kereső típus, barátokra és karrierre vágyó típus, erkölcsi tanításra vágyó típus, menedéket remélő típus, művelt családra vágyó típus, meghitt emberi kapcsolatokat remélő típus, rossz társaságból kitörni vágyó típus.) A kapott clusterek erős összefüggésben voltak a nemmel, miliókkal, illetve a tanulói iskolakép mutatóival is. Vizsgálja a régi és új iskolákkal kapcsolatos elvárás típusokat, a „rejtett tanterv” hatását, és külön megnézi a felekezeti szakképző intézmények tanulóinak elvárásait is.

A hatodik fejezet a felekezeti középiskolások tanulmányi eredményességét vizsgálja, ezen belül is az egyetemre való továbbtanulási szándéokra ható tényezőket.² A magyarázó változók között szerepelnek a kulturális és anyagi tőkemutatók (a kulturális tőkénél a szülő iskolai végzettsége mellett a kulturális fogyasztás is szerepel), és újszerű a diákok és szülők kapcsolatrendszer, társadalmi tőkéjének szerepeltetése. A szerző kimutatja, hogy a felekezeti iskolákban nagyobb a továbbtanulási szándék, és ezt nem csak a szülők magasabb iskolai végzettsége indokolja. Jelen van egyfajta, a felekezeti iskolákra jellemző kontextus hatás is (Coleman ezt *school effect*-nek hívja). A vallásosság kétféleképpen is hathat a továbbtanulási szándékokra, egyrészt a diákokat nagyobb célirányultság jellemzi, másrészt olyan kapcsolatrendszert jelent, ami ösztönözheti, az egyébként hátrányos helyzetű diákokat a továbbtanulásra. Ez utóbbi hatás jelen lehet egyéni szinten, de az iskola, illetve az iskolai osztály szintjén is. A templomba járó szülők magas aránya, illetve a zárt, vallásos baráti körű szülők és diákok magas aránya iskolánként (osztályonként) növelheti a diákok továbbtanulási kedvét. Ebben a részben ellenőrzi – a könyv újszerűségénél már említett – Coleman-hipotézist, és áttekinti a társadalmi tőkével kapcsolatos legfrissebb külföldi és hazai szakirodalmat is. (Itt jegyzem meg, hogy ez a rész kisebb változtatásokkal és kiegészítésekkel már publikálásra került a Szociológiai Szemle 2002/1 számában, habár a könyv irodalmi hivatkozásában ez nem szerepel, bizonyára a megjelenés időpontja miatt.)

Az utolsó fejezet a „nem tanulmányi” eredményességgel foglalkozik. Ez egy viszonylag ritkán kutatott téma, és a szerző tapasztalatai szerint általában nehezen operacionalizálható fogalmakat használtak az interjúalanyok az előzetes felmérések során. A szerző éppen ezért – nagyon ötletesen – a vallásos nevelésből kiemelt egy előíró (embertársak elfogadása) és egy tiltó (önpusztítás tilalma) normát, és ezek érvényesülését vizsgálja a diákok körében. Az első vizsgált téma a diákok előítéletessége, melyet a „mit szólnál hozzá, ha padtársad arab, kínai, cigány stb. lenne?” kérdésre adott válaszok alapján vizsgált meg. Eredményei szerint a felekezeti középiskolások

2 A felekezeti középiskolások jó része tovább akar tanulni, így érdekesebb volt a felsőoktatási intézménytípust szerepeltetni függőváltozóként. A tanulmányi eredmény is lehetne függőváltozó, de az eredmény erősen iskolafüggő, így a szerző szerint ez nem lenne jó mutató.

toleránsabbak más etnikumokkal, mint kortársaik, egyedül a cigányokkal kapcsolatos kérdésre adott válaszoknál volt hasonló elutasítási arány. Ezt a jelenséget különböző magyarázóváltozók bevonásával elemzi a szerző, ilyenek a szülők iskolázottsága, az anyagi helyzet, a regionalitás (cigányok által sűrűn lakott területen él-e), az egyéni váltság, a vallásosak aránya iskolánként, ifjúsági körbe járók aránya iskolánként. Érdekes eredmény, hogy az előítéletesség leginkább az olvasási szokásokkal volt erős kapcsolatban, de a személyes vallásgyakorlat, az ifjúsági körhöz tartozás, illetve ezek iskolánkénti aránya is erős hatással voltak. Második téma a diákok droggal kapcsolatos magatartása, de kitér a dohányzás és alkoholfogyasztási szokásokra is. A felekezeti középiskolások drogfogyasztása eltér a többi középiskolástól, közülük kevesebben és későbbi időpontban próbálják ki a tiltott szereket. Ennek okait kutatva is sorra veszi a szerző a lehetséges magyarázó változókat, és a szokásos demográfiai, társadalmi háttér változók mellett vizsgálja a segítő kapcsolatok hatását, illetve a szabadidő eltöltési szokásokat is. Eredményei szerint a család vallásos klímája, illetve a zárt vallásos baráti kör van legerősebb hatással a drogfogyasztási szokásokra.

Értékelés:

A könyv vitathatatlan újszerűségéről már a recenzió elején szóltam, most néhány további dicséret és két kisebb kritikai észrevétel következik. A könyv stílusa nagyon olvasható feltehetően a szerző bölcsész (magyar, történelem, szociológia, illetve tanár szakos) végzettsége miatt, és a történelmi áttekintésnél érződik a hozzáértés ehhez a témához is. Nem vész el a módszertani részletekben, miközben a bonyolult módszertani apparátus használatától sem riad vissza. (A megfelelő számítások eredményeit túlnyomórészt a mellékletben láthatjuk.) Az irodalom feldolgozása átlagon felüli, ezt mutatja a 279 darabos hivatkozási lista. Néhány elírás és apróbb hivatkozási- és ábrahivatkozási hiányosság előfordul, de nem jelentős. Talán a mellékletben lévő táblázatok mellé néha több magyarázat is kerülhetett volna. Két módszertani megjegyzésem a következő: A továbbtanulási szándékokat magyarázó logisztikus regressziós modellnél az EXP(B) együtthatók többsége nem volt szignifikáns. A szerző maga is érezte ezt a hiányosságot, de véleményem szerint ezt a problémát valamiféle módszertani megoldással fel lehetett volna oldani (például a magyarázó változók összevonásával, vagy lépésenkénti bevonásával, esetleg más függő változó szerepeltetésével).³ Másik megjegyzés, hogy az egyéni és kontextuális hatások szétválasztására, illetve egymásra gyakorolt hatásának vizsgálatára kontextuális modelleket lehetett volna alkalmazni. Mindezek azonban nem csökkentik a hatalmas munka értékét, és a későbbiekben korrigálhatók.⁴

Recenzióm végére érve megerősítem, hogy izgalmas és tartalmas élményt jelent a könyv olvasása, sokat tanultam belőle, mindenkinek ajánlom, aki szociológiával, neveléstudománnyal foglalkozik. A könyv új eredményei és megállapításai kikerülhetnek a téma iránt érdeklődők számára.

3 A vallásosságot magyarázó többdimenziós modell, illetve a toleranciát és a drogfogyasztást vizsgáló modelleknel szerencsére már több változó hatása is szignifikáns volt, így ott nem merült fel ez a probléma.

4 Nem régen jelent meg Fényes Hajnalka–Pusztai Gabriella: *A kulturális és társadalmi tőke kontextuális hatásai az iskolában* című cikk, melyben orvosoljuk az egyik fenti hiányosságot (*Statistikai Szemle*, 2004, június–július: 567–582).